

A hasonmás

A Cím nélküli irat a világ eredetéről
(NHC II,5) c. traktátus teremtési narratívájának
elemzése.

Ötvös Csaba

doktori disszertáció

tézisfüzet

Tézisek

Hasonmás

A Cím nélküli irat a világ eredetéről (NHC II,5) c. traktátus teremtési narratívájának elemzése

Az antik gnózis eredetéről, forrásairól és értelmezéséről ma is megoszlik a modern kutatástörténet képviselőinek véleménye. Jelen dolgozat nem vállalkozik ezen kérdések általános érvényű megválaszolására, de az elemzés kitűzött célja az, hogy érintse mindezeket a kérdésköröket, és megállapításai ezek kontextusában érvényesüljenek.

A dolgozat középpontjában a *Cím nélküli irat a világ eredetéről* c. szöveg mitologikus teremtési narratívájának az elemzése áll. A traktátus megtalálásától és publikálásától kezdve számos kérdést generált a modern kutatástörténetben, és gyakran szolgált hivatkozási alapként főként a kozmológiai tanokat bemutató tanulmányokban és monográfiákban.

Jelen vizsgálat szempontrendszerének kidolgozásában a legnagyobb segítséggel Painchaud kommentárja szolgált, aki sok esetben hivatkozott a keresztény hagyományokra, és teológia doktrinák, tanítások vagy a keresztény apokrifek egyes motívumai és a traktátus között feltételezhető kapcsolódásokra mutatott rá. A dolgozatban alkalmazott vizsgálat másik aspektusát Rasimus kutatása támasztotta alá. A kutató az ophita hagyomány jelentőségére világított rá, és bár a traktátusnak csak marginális szerepet szánt, mégis megerősítette azt a feltételezést, hogy az ophita hagyomány jóval kiterjedtebb hatást gyakorolhatott az antik gnózis hagyományaiiban, mint azt a korábbi kutatások feltételezték.

A traktátus terminológiája, koncepciói és az általuk generált mitologikus teológia születésekor nem szorítkozott csak és kizárólagosan a primér forrásokban fennmaradt variánsok hagyományaira. Az elemzés elsődleges célja az volt, hogy a traktátus interpretációja ne csak a gnosztikus szövegek vagy az antignosztikus polémiáknak a szűk körében érvényesüljön, hanem mind a terminológiai, mind a konceptuális, mind a teológiai rendszer elemzése által visszakerüljön a kortárs teológiai hagyományok világába, amelyben fogant.

Ez a kettősség a *krisztianizált gnózis* alapjellemzője, és ez a kettősség foglalja magában a dolgozat alapkérdését: mit jelent a traktátus esetében a *krisztianizált gnózis* kategóriája. Ez az egyszerű kérdés jelöli az alapproblémát, és veti fel részben az antik gnózis mibenlétének kérdését, és ugyanakkor a traktátus szövegében kimutatható keresztény hagyományok

hatásának kérdését is.

A dolgozatban alkalmazott módszer ehhez az alapkérdéshez igazodik. Teológiai rendszerként közelít a traktátushoz, és három szinten elemzi a szöveget: a terminológiát, a főbb koncepciókat és végül a teológiai rendszert alkotó aspektusokat vizsgálja. A három szint egymásra épül, és az egyes fejezetek eredményei szervesen kapcsolódnak egymáshoz.

A dolgozat első fejezetében először a modern szakirodalom rövid történetét és főbb kérdéseit tekintem át (I.1), ezt követi a dolgozatban használt terminológia tisztázása (I.2). A harmadik lépés a traktátus kiválasztása mellett szóló érvek bemutatása (I.3), majd a traktátusról szóló eddigi szakirodalom fő képviselőit és eredményeit foglalom össze (I.4). Ezután következik a szerzőre vonatkozó megállapítások áttekintése és az általa a traktátusban cím alapján idézett művek rövid feltérképezése (I.5). Végül a traktátus egészének mitologikus narratívája kerül bemutatásra (I.6).

A vizsgálat alapvetéseként a teremtési narratíva terminológiai elemzése szolgált, azért, hogy a szimbolikus nyelv forrásait tisztázza. A vizsgálat az első lépésben a biblikus hagyomány és a traktátus terminológiája közötti kapcsolat megvilágítása alapján a szókinés forrását vizsgálja (II.1), majd az egyházatyák által cáfolt heretikus irányzatok terminológiájának lehetséges befolyását mutatja be (II.2). A fejezet eredménye abban foglalható össze, hogy a teremtési narratíva forrásai között a bibliai hagyománynak van döntő jelentősége. Az egyes terminusok elemzése azzal nő túl az evidensnek tűnő esetek elemzésén, hogy megkísérli a traktátusban megjelenő szimbólumok párhuzamát is megtalálni. A keresztény hagyomány jelenlétének a fogalomkészletben kimutatható dominanciája alapvető jelentőségű szerepet játszik a szimbolikus nyelv értelmezésében. De nemcsak bázisként szolgált, hanem több szimbólum esetében a szerző által használt módszer leleplezésében is segítségül szolgált.

Az alapvetés második lépése a traktátus teológiai konstrukcióját meghatározó szereplők és koncepciók elemzését fogja át. Az első arkhón (III.1.) és blaszfémia (III.2), az arkhónok (III.3), Pisztisz és Pisztisz Szophia (III.4) alakjainak elemzése a traktátusban betöltött szerepek és funkciók vizsgálatára terjed ki, mert ezek a szereplők adják a traktátus teremtési narratívájához az értelmezés egyik kulcsát. Az alapvetés másik aspektusát a hit, a *pisztisz* (III.4.2.) és az ismeret, a *gnószisz* (III.5) koncepcióinak részletes elemzése adja, mert ezekben szintén az egész traktátust meghatározó és a mitologikus narratíva egészét átható értelmezések fogalmazódnak meg. A fejezet tárgyát adó vizsgálat a traktátusnak az antik gnózis hagyományában elfoglalt helyének a

tisztázására törekedett.

A koncepciók részletes elemzésének alapvető eredménye az, hogy az antik gnózis hagyományaihoz mérten megmutatta a variánsok egyedi jellemzőit. Erre az eredményre épül az egyes variánsok eredetének kérdése, amely a legtöbb esetben a kortárs keresztény teológia tanításai felé vezetett. A két jellemző, a variáns mivolt és az eredet értelmezése minden koncepció esetében lényegi segítséget ad a traktátus teremtési narratívájának megközelítésében. E mellett pedig ezen koncepciók alapján juthatunk el annak a szakirodalomban vitatott kérdésnek a vizsgálatához is, hogy egységesnek tekinthető-e a traktátus.

A két fejezetet, mind a terminológiai, mind a konceptuális elemzés a teológiai rendszer vizsgálatának előfeltételei, és alapvetésként szolgálnak a traktátus teremtési narratívájának elemzéséhez.

A dolgozatban feltett alapkérdés a traktátus teremtési narratívájának vizsgálata alapján megválaszolható. Az elemzés két fő részből áll, az első lépés a világ teremtésének leírása, a második az ember teremtésének kifejtése a traktátusban.

A teológiai rendszer vizsgálata a teremtési narratívának ezekre az elemekre koncentrál: a teremtés napjainak értelmezése (IV.1-5), a hármás antropológia (IV.6), a paradicsom kertjére vonatkozó narratíva (IV.7.), az idegen képmás (IV.8), Éva himnusza (IV.9.) a szégyenbe öltözés (IV.10) a kiválasztottakat jelölő negyedik faj koncepciója (IV.11.) és a teremtéssel szoros összefüggésben álló eszkatológiai tanítások (IV.12.).

A fejezet eredményei két lényegi megállapításban foglalhatók össze: 1.) a traktátus teológiai rendszere koherens egész, és a korábbi kutatásokban feltételezett ambivalenciák többsége feloldható; 2.) az alapvetően az antik gnózis jegyeit magán viselő rendszer sajátosságai alapján párhuzamba állítható a kortárs keresztény teológia hagyányaival.

A kimutatott eredmények helyes kontextualizálásához a traktátus megfogalmazásának datálása (V.) döntő jelentőségű, bár a kérdés nem válaszolható meg teljes bizonyossággal. Először az egyházatyák által az ophita hagyományként jellemezhető mitologikus teológia sajátosságait és a traktátus narratívájának közös, vagy közel azonos elemeit tekintem át (V.1). A második lépésben a vizsgált teológiai koncepciók viszonyrendszerének feltérképezése adja az elemzés tárgyát, a Nag Hammadi könyvtár irataira terjesztve ki a vizsgálat körét, (V.2). A harmadik alfejezet tárgya a traktátus és a kortárs keresztény hagyomány viszonyrendszere volt. (V.3).

Az összefoglalásban (V.) az eredmények alapján váltak megválaszolhatóvá azok a kérdések, hogy mit jelent a traktátus esetében a

krisztianizált gnózis kategória (1), olvasható-e egységként a szöveg, (2) és az eredmények alapján hogyan helyezhető el a traktátus a modern szakirodalomban meghonosodott tipológiai modellben.

Az elemzés eredményei alapján a három kérdésre adott válaszok a következő megállapításokban foglalhatók össze.

1.) A traktátus narratívája a krisztianizált gnózis kategóriájába tartozik, sajátosságai kimutathatók a terminológia, a koncepciók és a teológiai rendszer szintjén is. Mindegyik kérdéskörben értelmezhető az antik gnózis hagyományai alapján, de a sajátosságaira döntő befolyása volt a kortárs keresztény hagyományoknak. A mitologikus narratíva forrásai között feltételezhetően nagy szerepet játszott a keresztény hagyományban elhelyezhető ophita hagyomány és az alexandriai teológia.

2.) A mitologikus narratíva elemzése alátámasztja azt, hogy a traktátus egységként olvasható, és a korábbi kutatástörténet által a traktátus teológiai konstrukciójában kimutatott ambivalenciák többsége feloldható.

3.) Az elemzés eredményei alapján a traktátus konstrukcióját egy olyan tipológiai modell szerint írhatjuk le, amelynek több motívuma megfelel a modern szakirodalomban elterjedt markschiesi konstrukciónak, de néhány ponton módosítanunk kell a német professzor modelljét. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a traktátus variáns voltának sajátosságai mind terminológiájában, mind konceptuális szinten egyértelműen a keresztény hagyományokhoz kötődnek.

A premisszák alapján levonható következtetés a dolgozat tézise: a traktátus a krisztianizált gnózis dokumentuma, és ebből következően teológiai rendszere értelmezhető a mitologikus teológiák szűk körében, de variáns voltának egyedi jellemzői a kortárs keresztény hagyományok hatását feltételezik.

Ha a modern terminust használva a bibliai szövegre alkalmazott gnosztikus exegézisként definiáljuk a traktátus teológiai konstrukcióját, akkor azt kell megállapítanunk, hogy szerepe inspiratív lehetett, amely alapkérdések átgondolására kényszeríthette az olvasót, és a korban is visszhangzó kérdésekre fogalmazta meg válaszát. A traktátus áttekinti az Isten létének és természetének, a Megváltó kilétének és a megváltás mibenlétének kérdéseit, érinti a Háromság problémakörét, a világ és az ember teremtését, sorsát és üdvösségét. Minden kérdéshez fókuszpontként a gnózis koncepcióját használja, és ezzel egyértelműen az antik gnózis hagyományához sorolható. De, egyedülként állva a hagyományban nemcsak, hogy nem alkalmazta a hit-ismeret ellentétet, hanem éppen

ellenkezőleg, az ismeretet alárendelte a hitnek, hiszen minden, az égi világon kívüli történést Pisztisz kinyilatkoztatása orientál.

Theses

The Likeness

The analysis of the creation narrative of the Writing without Title on the Origin of the World (NHC II,5)

The opinions of the researchers are divided in respect to the origins, sources and interpretations of ancient Gnosticism. This paper is not to provide a generic answer to these issues, but the deliberate aim of the investigation herein is to discuss these themes and to allow the statements of such research to play their roles in this context. In spite of that the scope of this thesis does not allow the full survey of the ancient Gnostic literature.

The thesis concentrates on the creation's narrative of the Writing without Title on the Origin of the World from the Nag Hammadi Library (II,5). This tractate as one of the most discussed examples of Christianized Gnosticism, commencing its discovery and first publication, has a long and colorful research history, and it also served as a reference in studies and monographs that disseminated cosmological teachings in ancient Gnosticism.

In the elaboration process of the criteria, the methodology and the process of the present examination, Painchaud's commentary provided a great deal of aid. He, by turning the focus of earlier research, in many cases referred to Christian theological teachings that presumably encompassed similar concepts to those of the tractate. As regards the other side, it was Rasimus' monograph that shed light on the relevance of the Ophite tradition, and despite the fact that he attributed only a marginal function to the tractate, he confirmed our presumption that this Ophite tradition could inflict a lot more extended effect contrary to the assumption of afore researchers.

The main question that directs the thesis is short and simple: what does *Christianized Gnosis* mean in the case of the tractate? From this categorical question should rise the question of the tractate's theological point of view. Via these questions, the aim of the investigation was to reinforce the interpretation of the tractate, not only in the narrow cluster of Gnostic theologies, but also, via terminological, conceptual and theological analysis, to shift the focus from the tractate's direct neighborhood to the contemporary theological literature and to search the tractate's place in this complex theological world of contemporary Christian theology and ancient Gnosticism, in which it was generated.

The proposed answers to these questions rendered the structure of the thesis. In other words, the ultimate and comprehensive goal of this study was to give sufficient proof for a reading in this two-sided context, in which the tractate plays a vital role, not only in the understanding of the mythological theologies, but also as a witness of the contemporary Christian traditions.

The methodology of the investigation demands a systematic view of the materials. In order to do so, the close reading of the text-material is composed of three successive steps: the terminology, the main concepts, and last the theology of the creation narrative.

The first chapter provides a general introduction to the ancient Gnosis and to the tractate. Its first section overviews the history of modern literature and calls attention to its major questions (I.1) that is followed by the clarification of the basic terminology applied in the study (I.2). The third step is to scrutinize the selection of the tractate (I.3), and the relevant results of modern literature concerning the tractate (I.4). The next sub-chapter contains the review of statements in concern to the author by the researcher and the brief description of works quoted by him in the tractate by title (I.5). Finally, the mythological narrative of the tractate is presented as a whole (I.6).

The subject of the explicit study is the creation's narrative of the tractate with the aim to clarify the features and particularities of the mythological narrative that designates a conscious theological construction in spite of its obscure story-telling and symbolic language.

The object of the first step pertains to the terminology of the creation narrative. It involves the research of the possible sources of the terms and, in some cases, it attempts to show how the writer set these terms into the perspective of the symbolic language to phrase Gnostic meanings by them. The study of the central terms and motives focuses on the biblical material and gives explanation from the contemporary theological traditions (II.1) and from the possible impact of different Gnostic schools refuted by the Church Fathers (II.2). This chapter is not on the whole narrative extended commentary. The methodology comes from this field, but the results are beyond the scope of it, and it grounds the next chapters, since the aim of the policy was to illuminate the heritage of the biblical writings.

The third chapter goes back one step from the text and focuses on Gnostic motives. In order to fathom the specific issues of the Gnostic character of the tractate, this step encompasses the detailed examination of the key figures and concepts that are present and direct the inner theological system of the tractate. The assessment of the first *archon* (III.1-2) and the seven *archons* (III.3), the characters of *Pistis* and *Pistis Sophia* (III.4)

covers the dissection of the roles and functions performed in the tractate, because these characters provide one of the keys to the interpretation of the mythological creation narrative. In addition to this chapter, the last unit was the detailed evaluation of the concept of the explicit *gnosis* (III.5), because this concept penetrates not only the entire mythological narrative, and also its meanings are connected to all motifs and concepts in the tractate, and last but not least the interpretation of this variant has a crucial role in the whole study.

The fourth chapter gives the comprehensive investigation of the creation narrative with detailed research of the theological insights encoded in the apparently mythological narrative. Two larger parts of it focus on the interpretation of the creation of the world and of man. The sections are the following: the interpretation of the days of creation (IV.1-5.), the tripartite anthropology (IV.6), the narrative chronicling the story of Paradise (IV.7.), the alien likeness (IV.8), the hymn of Eve (IV.9), the shame (IV.10), the concept of a fourth race marking the chosen ones (IV.11), and the eschatological teachings (IV.12). All parts of this investigation give further arguments for the unity of the tractate. Furthermore, the study of the narrative also revealed the theological orientation of the tractate with articulating the developed theological system. In respect to this question, I shall argue that all examined parts of the tractate's theology are parts of an arbitrary and purposefully developed theological system. In order to make it understandable and intelligible why and how the author created his own variant of the Gnostic motives, we should amount the doctrinal or conceptual parallels and similarities from the contemporary Christian theological traditions. Generally, these influences on our writer's concept were not only more significant than usually assumed in the former literature, but he also used these adapted and adopted doctrines to create his own theology. These supposed parallels and similarities – questing from a broader Christian milieu – make the variant character of the Gnostic text explainable, and concurrently this procedure distinguishes between them, and the writer's viewpoints become unveiled through the theological differences.

Chapter five has been intended to discuss the question of dating. This issue cannot be solved undoubtedly, but it is crucially important to assess the results of the former chapters. First the common, mostly identical or parallel motifs were presented, from the tractate and from the Ophite tradition, based on the accounts of the Church Fathers (V.1). The second section is a sketched summary of the examined theological concepts that correspond with those of the tractate, but at this point the examination extended over the writings of the Library (V.2). The third step is a closer

study on the complex relations of the tractate and the contemporary Christian traditions (V.3) having specific insight to the Origenian traditions. The main result at this point is a new question in the tractate's history. The particularities of the creation narrative form not only its most distinctive treat, but also most of these can be considered as common or at least very similar elements with the Alexandrian Christian theologies.

In the chapter of recapitulation (VI.), particular issues, id est what the biblical and Christian traditions mean in case of the tractate (1), whether or not the text can be read as a unit (2) and how it can be positioned in the typological model adopted in modern literature (3), have become answerable on the basis of the sequels.

The conclusions of the study can be recapitulated as follows, if three principal premises are underlined:

- 1.) The particularities of the tractate's theology also manifests on the level of terms and concepts, and these became explainable with the influence of the biblical vocabulary and the early Christian theological traditions. The Ophite tradition and the Alexandrian theology presumably held a key role in the sources of the mythological theology of the tractate.
- 2.) The investigation of the theology of this mythological creation's narrative confirms that the tractate can be read as a unit, and a preponderance of the ambivalences identified by preceding researchers in the narrative system of the tractate can be resolved.
- 3.) Summarizing the assessment of the tractate, the question of the Gnostic pattern of the tractate becomes answerable, and its variant characterization is allowed. Relying on such a typological model of ancient Gnosticism that was set up by Marksches, many motifs conform to this model, but modifications are required at some points. The result of the present study confirms that the mythological narrative of the tractate can be interpreted on the ground of ancient Gnosticism, but it is viable to point out that the particularities are unequivocally linked to the biblical traditions, and we should amount the influence of the early Christian theologies in its terminology, in its concepts and also in its theological insights.

Based on these statements as premises the main thesis of this study is simple: the tractate's creation theology can be considered as a variant of *Christianized Gnosis*, but its particularities can be placed in the context of the Christian doctrines.

Every crux discussed by this thesis is based on textual evidences and is affirmed through similarities and parallels between concepts and theological insights, and in this proposed reading it seemed to be the most

plausible way to fill the category of Christianized Gnosis.

If the modern terminus is applied and by the application of it, the theological system of the tractate is defined as Gnostic exegesis on biblical verses, it must be resumed that its point of view lies closer to the Christian traditions than its fellow Gnostic examples. The writer created a coherent and comprehensive theological system, of which insights focus on the original, present and ultimate state of man. To establish this system, he used the Gnostic pattern with its motives, and first and foremost he accepted the knowledge as an orientation point that places the tractate unmistakably into the group of ancient Gnosis. However, despite this fact, this concept of Gnosis is not in opposition to the role of faith, because – as the narrative tells – the earthly and spherical beings, the whole created order should fill the proclamation of heavenly Pistis.